Shahid Beheshti University
Faculty of Literature and Human Sciences
Department of History

Journal of History of Iran
Vol 19, No 2, Autumn and Winter 2026
ISSN: 2008-7357 E-ISSN: 2588-6916

Journal of HISTORY of IRAN

DOI: https://doi.org/10.48308/irhj.2026.245122.1544

Research Paper

The Position of Surena, Commander of the Battle of Harran, in the Administrative Structure of the Parthian Empire

1. Amin Babadi, 2. Kolsoum Ghazanfari

1. PhD in Ancient Iranian History, Department of History, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: aminbabadi69@ut.ac.ir
2. Associate Professor, Department of History, University of Tehran, Tehran, Iran (Corresponding Author). Email: k.ghazanfari@ut.ac.ir

Received: 2026/06/27 PP 257-285 Accepted: 2026/08/27

Abstract

In 53 BC, the Roman commander Crassus invaded northern Mesopotamia from Syria to crush Parthian resistance and advance southward. In a decisive battle, he was defeated and killed by the Arsacid commander Surena. Because this commander shared the name of the powerful landowning Suren clan of Sistan, and based on assumptions about the feudal nature of the Parthian Empire, many scholars have long regarded Surena simply as the head of the Suren clan assisting the King of Kings from his personal domain. However, this traditional view overlooks significant references in the sources and pays insufficient attention to the administrative structure of the western Parthian Empire, particularly within the geographical context of the Battle of Carrhae. Therefore, using content analysis, this research investigates the primary question: What position did Surena hold within the administrative structure of the Parthian Empire? The findings reveal that the Arsacids organized the western part of their empire hierarchically. Beneath the King of Kings, the highest authority was the "Satrap of Satraps," held by a member of the royal family based in Media. Subordinate to this position was the bitaxš of Mesopotamia, who was responsible for managing military and likely administrative affairs across the territories between Media and Syria. Descriptions of Surena by classical historians such as Plutarch and Cassius Dio align closely with the defined position of the bitaxš of Mesopotamia. Thus, he can be identified as holding this important administrative office within the Parthian Empire during that period.

Keywords: Arsacids, Orodes II, Surena, Administrative Structure, Bitaxš.

Citation: Babadi, Amin, and Kolsoum Ghazanfari. 2026. "*The Position of Surena, the Commander of the Battle of Harran, in the Administrative Structure of the Parthian Empire*." Journal of History of Iran, 19 (2): 257-285.

Copyright:©2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Introduction

For approximately a century following the coronation of Arsaces, the Parthian Empire struggled to establish dominance in Western Asia. However, from the second half of the 2nd century BC, Mithridates I expanded the empire between the Oxus and Euphrates, a position later consolidated by Mithridates II. Despite subsequent dynastic conflicts and challenges in the northwest, the Parthians regained strength under Sinatruces and Phraates III, enabling them to effectively confront Roman incursions during the reign of Orodes II in 53 BC.

Conversely, while Rome possessed a longer history of statecraft, its expansion was more gradual. Following the Third Macedonian War (171-168 BC) and the annexation of Carthage during the Third Punic War (150-146 BC), Rome established a strong presence in North Africa. Subsequent expansions reached Asia Minor, southern Gaul, Cilicia, and the Balkans. Until 63 BC, Rome was engaged in conflicts with Mithridates VI of Pontus (Le Glay et al., 2009: 129; Olbrycht, 2009; Mayor, 2010). Following the division of territory among the first "Triumvirate"-Pompey, Caesar, and Crassus-Crassus assumed the governorship of Syria to expand Roman influence eastward. Extensive research has focused on Roman objectives in the Battle of Carrhae (e.g., Braund, 1993; Mattern-Parkes, 2003; Overtoom, 2017; Smykov, 2019; Madejski, 2020; Łuć, 2021), yet the Parthian side remains understudied due to limited data and a Roman-centric scholarly bias. While Crassus's role is well documented, little is known about his rival, Surena, beyond Plutarch's accounts. Due to the perception of the Parthian state as a loosely organized feudal system, Surena's precise position within the imperial administrative hierarchy has been overlooked.

Existing scholarship often identifies Surena as a prominent landowner or a member of the Suren clan from Sistan (Christensen, 1935: 10; Tarn, 1938: 306-307; Pirnia, 2012: 1895-2164; Bivar, 2004: 152-153; Shahbazi, 1993; Gazrani, 2018: 25-55; Schippman, 2019: 46; Altheim & Stiehl, 2009: 76; Olbrycht, 2003: 84-86; Hauser, 2006: 306-308). Some suggest that he commanded a private retinue of 10,000 men (Schippman, 2019: 46) or held a unique status involving the Suren clan's cooperation with the central government (Wolsky, 2004: 103-104). While Overtoom (2025: 339-353) notes the difficulty of pinpointing the Suren clan's exact placement, he agrees that Surena belonged to the great Parthian aristocratic families. Consequently, this research asks: What was Surena's specific position within the Parthian administrative structure?

Materials and Methods

This study uses a historical-analytical approach to examine the administrative role of the general Surena within the Parthian Empire. The main goal is to move beyond the traditional view of Surena as merely a feudal warlord and instead place him within the formal state hierarchy. To achieve this, the research is structured around three core methodological pillars: source criticism, comparative institutional analysis, and structural modeling.

The primary data come from ancient historical writings, especially the works of Plutarch, which offer key details about Surena's title and his role in the Battle of Carrhae. In addition, secondary scholarly studies are used to support interpretation. Since Greco-Roman authors often had biases, a careful source-critical process was applied. This involved checking classical descriptions against archaeological findings to distinguish literary exaggeration from actual administrative functions.

To avoid oversimplifying the Parthian system as purely feudal, the study compares administrative roles in Parthian western territories-particularly the offices of "Satrap of Satraps" and bitaxš-with similar bureaucratic positions in other contemporary Near Eastern empires. This comparison helps show that Surena's authority was not just personal or private but part of a structured state system. A further step involved analyzing the meaning and usage of key administrative terms, such as bitaxš (interpreted as "second after the king"). By tracing the etymology and practical functions of such titles, the research estimates the scope of military and civil jurisdiction attached to them. This information was then used to build a structural model of Parthian administration, illustrating how central power in Media related to regional governance in Mesopotamia. By combining these methods-source criticism, comparative institutional analysis, and structural modeling-the study aims to construct a more accurate and nuanced picture of Surena's official position. In doing so, it shifts the focus from a personality-centered narrative to a broader, system-centered understanding of Parthian governance.

Result and Discussion

The prevailing assumption of administrative decentralization within the Parthian Empire has led researchers to interpret existing sources primarily in favor of a decentralized, "muluk al-tawa'iefi" (petty-kingdom) administrative structure. At the same time, however, scholars have sought to distinguish between several distinct administrative spheres within the Parthian imperial administration. Accordingly,

the central region of the empire consisted of administrative districts and other units whose officials were appointed and dismissed by the King of Kings; surrounding this core were various semi-independent kingdoms, each linked to the central government under specific terms. The King of Kings directly administered the central region, having divided it into various administrative units. Due to the vast extent of the Parthian Empire, the King entrusted the administration of its western section to an official known as the "Satrap of Satraps"-who likely resided in Media and governed the territories situated between Media and the Euphrates River. This official was apparently usually selected from among members of the royal family and had other officials serving under him. One of these officials governed Mesopotamia and the surrounding regions-extending from east of the Tigris to west of the Euphrates-and held the title of "bitaxš." Etymologically, the term "bitaxš" signifies the person ranking second only to the king; given that the "Satrap of Satraps" was himself a member of the royal family, it can be inferred that "bitaxš" referred to a tier of administrative officials who stood at the apex of the imperial administrative structure, immediately below the royal family.

At the beginning of King Orodes' reign, Mithridates-the king's brother, who had fled to Rome-attempted to secure Roman support to reclaim the throne and, after some time, invaded southern Mesopotamia. Around the same time, Crassus, who had been appointed governor of Syria by the Senate with broad authority, invaded northern Mesopotamia. In response to these attacks, the Parthians initially focused on southern Mesopotamia to defeat Mithridates, and they succeeded in doing so. During this campaign, Surena served under the king's command, whereas in northern Mesopotamia, Sillaces-likely the governor of the northwestern region-was defeated following Crassus's attacks. The following year, Crassus resumed his offensive, and in response, Orodes dispatched Surena at the head of an army to confront him. In Greco-Roman sources, Surena is described as holding the second-highest rank after the king-a status reminiscent of the "bitaxš." Furthermore, it appears that the entirety of Mesopotamia constituted Surena's sphere of military operations, implying a rank equivalent to that of the "bitaxš" of Mesopotamia. Although available sources are insufficient to reach a definitive conclusion, there is no reliable evidence attributing Surena to a different geographical region or administrative role within the Parthian Empire; conversely, an analysis of the empire's administrative structure suggests that his position as "bitaxš" of Mesopotamia is probable.

Conclusions

In 53 BC, Crassus, governor of Roman Syria, invaded northern Mesopotamia to complete his campaign from the previous year. In response, Orodes II, the Parthian King of Kings, dispatched General Surena to confront him while marching toward Armenia to break the Roman-Armenian alliance. Scholars have long linked the name Surena to the Suren clan of Sistan. Thus, the commander at Carrhae has traditionally been viewed as a Suren clan leader-a prominent feudal lord in Sistan who utilized his private retinue to aid the king. However, surviving accounts of Carrhae do not necessarily support this interpretation. A detailed examination of the Parthian western administrative structure offers a more precise understanding of Surena's position. During this era, a "Satrap of Satraps" governed the western empire from Media. Subordinate to him was the bitaxš, responsible for the military and administrative oversight of Mesopotamia. The term bitaxš means "the second after the king," a title that Plutarch explicitly grants to Surena. His military jurisdiction included both northern and southern Mesopotamia. Therefore, evidence suggests that at the beginning of Orodes II's reign, Surena-a member of the powerful Suren clan-was appointed bitaxš of Mesopotamia and was serving in this official capacity during the Battle of Carrhae.

مجله تاریخ ایران
سال ۱۹، شماره ۲، پاییز و زمستان، ۱۴۰۵
شاپا الکترونیکی: 6916-2588 شاپا: 2008-7357

دانشگاه شهید بهشتی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه تاریخ

DOI: https://doi.org/10.48308/irhj.2026.245122.1544

مقاله پژوهشی

جایگاه سورنا فرمانده نبرد حران در ساختار اداری شاهنشاهی اشکانی

۱. امین بابادی، ۲. کلثوم غضنفری

۱. دانش‌آموخته دکتری تاریخ ایران باستان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، ایران. رایانامه: aminbabadi69@ut.ac.ir
۲. دانشیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول). رایانامه: k.ghazanfari@ut.ac.ir

دریافت: ۱۴۰۵/۰۴/۰۶ صص ۲۵۷-۲۸۵ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۶/۰۵

چکیده

کراسوس، سردار رومی، در سال ۵۳ ق.م. از سوریه به سوی شمال میان‌رودان حرکت کرد تا مقاومت اشکانیان را در این ناحیه درهم شکسته و سپس به جنوب این سرزمین نفوذ کند؛ اما در نبردی سرنوشت‌ساز از سورنا، سردار اشکانی، شکست خورد و پس از آن کشته شد. با توجه به شباهت نام این سردار اشکانی با خاندان بزرگ زمین‌دار سورن در سیستانِ آن دوره و نیز با تکیه بر تصور رایج از شاهنشاهی اشکانی به‌عنوان ساختاری به‌اصطلاح ملوک‌الطوایفی، بسیاری از پژوهشگران از دیرباز سورنا را بزرگ خاندان سورن دانسته‌اند که از قلمرو خویش به یاری شاهنشاه آمده بود. در این میان، افزون بر نادیده گرفتن اشارات مهم برخی منابع، توجه چندانی نیز به ماهیت ساختار اداری شاهنشاهی اشکانی در بخش غربی قلمرو، به‌ویژه در جغرافیای شکل‌گیری نبرد حران، نشده است. بر این اساس، پرسش اصلی پژوهش حاضر که با روش تحلیل محتوای متون انجام می‌شود، آن است که سورنا در ساختار اداری شاهنشاهی اشکانی چه جایگاهی داشته است؟ یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که اشکانیان در این دوره، بخش غربی قلمرو خود را بر مبنای ساختاری سلسله‌مراتبی سازمان داده بودند. پس از شاهنشاه، عالی‌ترین مقام را منصبی با عنوان «شهربان شهربان‌ها» بر عهده داشت که عضوی از خاندان شاهی بود و در ماد اقامت داشت. پس از وی، مقام «بیتخش میان‌رودان» قرار داشت که مسئولیت اداره امور نظامی و احتمالاً بخشی از امور اداری سرزمین‌های میان ماد و سوریه را بر عهده داشت. توصیف مورخانی چون پلوتارک و کاسیوس دیو از سورنا، با ویژگی‌های این مقام قابل تطبیق است؛ ازاین‌رو، می‌توان او را در این دوره مسئول مقام مهم بیتخش میان‌رودان در ساختار اداری شاهنشاهی اشکانی دانست.

واژه‌های کلیدی: اشکانیان، ارد دوم، سورنا، ساختار اداری، بیتخش.

استناد: بابادی، امین و کلثوم غضنفری. ۱۴۰۵. *جایگاه سورنا فرمانده نبرد حران در ساختار اداری شاهنشاهی اشکانی*، مجله تاریخ ایران، ۱۹ (۲): ۲۵۷-۲۸۵.

Copyright:© 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

مقدمه

تا حدود یک سده پس از تاج‌گذاری ارشک، پادشاهی اشکانی نتوانست خود را به‌عنوان قدرت غالب در آســیای غربی تثبیت کند؛ اما از نیمهٔ دوم سدهٔ دوم ق.م. مهرداد یکم (حدود ۱۷۱ یا ۱۶۴/۱۶۵ تا ۱۳۲ ق.م.) با گشودن ســرزمین‌های میان آمودریا و فرات، به این هدف دست یافت. پس از او، مهرداد دوم (حدود ۱۲۱ تا ۹۱ ق.م.) با غلبه بر مشــکلات موجود، جایگاه اشــکانیان را در این مسیر استوار ساخت. هرچند پس از درگذشت وی، اختلافات درون‌دودمانی افزایش یافت و ظهور قدرت ارمنستان، موقعیت اشکانیان را در شمال‌غربی قلمروشــان با دشواری‌هایی روبه‌رو کرد، اما با بر تخت نشستن سیناتروک (تا حدود ۶۹/۷۰ ق.م.) و ســپس فرهاد ســوم (حدود ۶۹/۷۰ تا ۵۷ ق.م.)، اشکانیان به‌تدریج توانستند قدرت پیشــین خود را بازیابند. ســرانجام، هنگامی که در ســال ۵۳ ق.م. و در دوران پادشاهی ارد دوم (۵۷ تا ۳۸ ق.م.) مورد حملهٔ رومیان قرار گرفتند، از توان لازم برای مقابله با این تهدید برخوردار بودند.

در سوی مقابل، رومیان اگرچه پیشینه‌ای قدیمی‌تر از اشکانیان در امر کشورداری داشتند، روند گسترش قدرتشــان نسبت به رقیب شرقی آهســته‌تر بود. آنان پس از پیروزی در جنگ سوم مقدونی در فاصله ســال‌های ۱۷۱ تا ۱۶۸ ق.م.، ســرانجام در ســال‌های ۱۴۸ تا ۱۴۶ ق.م. این ســرزمین را به یکی از اســتان‌های روم تبدیل کردند. همچنین در فاصله سال‌های ۱۵۰ تا ۱۴۶ ق.م.، در جنگ سوم پونیک، کارتاژ را شکست دادند و این دولت را به‌طور کامل از صحنهٔ سیاسی جهان حذف کردند و در شمال آفریقا جای پای اســتواری به دست آوردند. از سال ۱۳۳ تا ۱۲۶ ق.م. نیز در غرب آسیای کوچک نفوذ کردند؛ در فاصله سال‌های ۱۲۵ تا ۱۱۸ ق.م. جنوب فرانسهٔ کنونی را گشودند و تا سال ۱۰۱ ق.م. به کیلیکیه رسیدند؛ در حالی که تا سال ۱۰۷ ق.م. بالکان را به‌طور کامل تابع خود کرده بودند. رومیان تا سال ۶۳ ق.م. همچنان درگیر جنگ با یکی از نوادگان هخامنشیان در آسیای کوچک، یعنی مهرداد ششم پنتی، بودنــد (Le Glay and Others 2009, 127-129؛ Olbrycht 2009؛Mayor 2010). پــس از آنکه اعضای نخستین «فرمانروایی سه‌نفره»[1] در تاریخ روم، یعنی گنایوس پمپی[2]، یولیوس سزار[3] و مارکوس لیکینیوس کراســوس[4]، قلمرو نفوذ خود را میان خویش تقسیم کردند، کراسوس با دریافت فرمانداری سوریه و با هدف گسترش نفوذ روم در شرق، راهی این سرزمین شد.

دربارهٔ نبرد مشهور حران، پژوهش‌های فراوانی انجام شده است؛ بااین‌حال، بیشتر این مطالعات بر شناخت وضعیت رومیان و اهداف آنان از آغاز چنین جنگی تمرکز داشته‌اند (برای نمونه نک. Braund 1993؛

1. Triumvirate
2. Genaeus Pompeius
3. Julius Caesar
4. Marcus Licinius Crassus

(Mattern-Parkes 2003؛ Overtoom 2017؛ Smykov 2019؛ Madejski 2020؛ Łuć 2021).
در مقابل، بررسی ویژگی‌های طرف اشکانی، چه به دلیل محدودیت داده‌های موجود و چه به سبب گرایش بیشتر پژوهشگران به بررسی تاریخ روم، کمتر مورد توجه قرار گرفته است. در این زمان، کراسوس یکی از مهم‌ترین مناصب اداری-نظامی روم، یعنی فرمانداری سوریه، را در اختیار داشت؛ اما اطلاعات موجود درباره رقیب ایرانی او، سورنا، بسیار محدود است و پژوهشگران معمولاً در این زمینه بیش از همه بر گزارش برجای‌مانده از پلوتارک تکیه کرده‌اند. با وجود آنکه بررسی جایگاه سورنا در چارچوب ساختار اداری شاهنشاهی اشکانی، رویکردی منطقی به نظر می‌رسد، تصور رایج از ساختاری سست‌بنیان و ملوک‌الطوایفی برای شاهنشاهی اشکانی سبب شده است که این مسئله مهم کمتر مورد توجه قرار گیرد. ازاین‌رو، پرسش اصلی پژوهش حاضر آن است که سورنا در ساختار اداری شاهنشاهی اشکانی چه جایگاهی داشته است؟ یافته‌های این پژوهش می‌تواند در شناخت شیوه‌های کشورداری اشکانیان و درک بهتر عملکرد آنان در مدیریت بحران‌ها سودمند باشد.

دربارهٔ این مسئله، تاکنون پژوهش مستقلی انجام نشده است؛ بااین‌حال، برخی پژوهشگران در آثار خود به آن پرداخته‌اند. کریستنسن، که سورنا را از زمین‌داران بزرگ می‌دانست، نیروهای تحت فرمان او را نیز از وابستگانش به شمار می‌آورد (کریستنسن ۱۳۱۴، ۱۰). تارن نیز دیدگاهی مشابه داشت و سورنا را به خاندان فرمانروای وقت سیستان، یعنی هندوسکاییان، نسبت می‌داد که قلمرو فرمانروایی‌شان در همان ناحیه قرار داشت (Tarn 1938, 306-307, 344-347). پیرنیا، با تکیه بر گزارش پلوتارک، او را از زمین‌داران بزرگ می‌دانست که «سپه‌سالاری کل قوای مملکت» را بر عهده داشت (پیرنیا ۱۳۹۱، ۱۸۹۵، ۲۱۶۴). بیوار نیز او را با رستم مقایسه کرده و به خاندان حکومتگر سیستان در این دوره نسبت داده است (بیوار ۱۳۸۰، ۱۵۲-۱۵۳؛ ۱۳۹۳، ۴۱). شهبازی نیز کوشیده است میان خاندان‌های سام و سورن در سیستان ارتباطی بیابد (Shahbazi 1993).

گازرانی نیز که سورنا را رئیس خاندان سورن می‌داند، دیدگاهی مشابه ارائه کرده است (گازرانی ۱۳۹۷، ۲۵-۵۵). شیپمان، به پیروی از پلوتارک، او را دومین شخص پس از پادشاه با یک یگان وابستهٔ ده‌هزارنفری معرفی می‌کند (شیپمان ۱۳۹۸، ۴۶). آلتهایم و اشتیل نیز او را در چارچوب خاندان سورن قرار داده و به سکستان نسبت می‌دهند و گردآوری نیروی پرشمار توسط وی را ناشی از قلمرو گستردهٔ فرمانروایی‌اش می‌دانند (آلتهایم و اشتیل ۱۳۸۸، ۷۶). به نظر می‌رسد البریخت نیز با نگاهی کلی به ساختار اجتماعی شاهنشاهی اشکانی، دیدگاهی نزدیک به این برداشت دارد (Olbrycht 2003, 84-86). هاوسر، اگرچه دربارهٔ ساختارهای شاهنشاهی اشکانی دیدگاهی متفاوت دارد، استقلال نسبی خاندان

سورن در سیستان و همکاری آنان با دولت مرکزی اشکانی را می‌پذیرد (Hauser 2006, 306-308). ولســکی، که در پی شناخت دلایل قدرت‌یابی خاندان سورن است، معتقد است پیروزی مهرداد دوم بر ســکاها کامل نبود و او ناچار شد تابعیت خاندان سورن را با شرایطی خاص بپذیرد؛ یکی از این شرایط، فرماندهی اعضای خاندان سورن بر نیروهای نظامی اشکانی در هنگام یاری‌رسانی آنان به دولت مرکزی بود (ولسکی ۱۳۸۳، ۱۰۳-۱۰۴). اورتوم، اگرچه جایابی دقیق خاندان سورن را دشوار می‌داند، اما در نسبت دادن سورنا به خاندان‌های بزرگ اشرافی اشکانی با دیگر پژوهشگران هم‌نظر است. به عقیدهٔ او، ارد دوم در جریان جنگ با برادرش مهرداد چهارم، سورنا را مأمور فتح شهرهای شمالی میان‌رودان کرد؛ هرچند وی در پی تعیین جایگاه دقیق ســورنا نیست، اما سردار دیگر اشکانی، یعنی سیلاکس[1]، را زیردست او می‌داند (Overtoom 2025, 339-353).

سورنا در منابع

مورخان رومی نام سرداری را که در سال ۵۳ ق.م در دشت حران بر سپاهیان رومی شکستی سخت وارد کرد ســورناس (Plutarch, Crassus, 21,4; Cassius Dio, XL, 26,1) (Σουρηναϛ) و گاه با پسوند ν به جای ϛ پایانی می‌نامند و بنابراین نامی را که در اصل به دســت رومیان رســیده بود باید «سورنا» پنداشت. پلوتارک شرح مهمی دربارهٔ او آورده است:

> «سورنا اصلاً یک مرد معمولی نبود، بلکه از نظر ثروت، نسب و جایگاه، در ردهٔ پس از شاه قرار داشت، در حالی که در دلاوری و توانایی، مشهورترینِ پارتیانِ زمان خود بود و از این گذشته، در خوش‌اندامی و زیبایی مانند نداشت. بار و بنهٔ او را در هنگام انجام کارهای شخصی‌اش ردیفی از هزار شتر جابه‌جا می‌کردند و دویست ارابه نیز زنان هم‌خوابه‌اش را حمل می‌کردند و هزار سوار زره‌پوش و حتی شــمار بیشتری سوار سبک‌اسلحه را به عنوان یگان همراه در خدمت داشت و روی هم رفته از ســوار، خادم و برده، نه کمتر از ۱۰ هزار تن در اختیار داشــت. از این گذشته او از امتیازی کهن و موروثی برخوردار بود که بر مبنای آن تاج را بر سر شاه اشکانی می‌گذاشت» (Plutarch, Crassus, 21, 6-7).

چنان‌که آمد، این گزارش بسیاری از پژوهشگران را بر آن داشته است تا سورنا را یکی از اعضای خاندان نامدار سورن در سیستان بدانند؛ خاندانی که از دورهٔ اشکانی تا پایان دورهٔ ساسانی در تاریخ ایران نقش مهمی ایفا کرد. بر اساس این دیدگاه، سورنا یکی از سران خاندان‌های بزرگ زمین‌دار ایرانی بود که در ساختار اداری شاهنشاهی اشکانی، با استقلال قابل توجهی در قلمرو خویش فرمان می‌راند. بااین‌حال،

1. Sillaces

گزارش پلوتارک تصریحی در این باره ندارد. هرچند دلیلی در دست نیست که تعلق سورنا به خاندان بزرگ سورن را رد کنیم و احتمالاً نام باقی‌مانده از او نیز نه نام شخصی، بلکه نام خانوادگی یا وابستگی دودمانی او را نشان می‌دهد، از سوی دیگر دلیلی نیز نداریم که تصور کنیم اعضای خاندان‌های برجسته همواره در قلمروهای موروثی خود حضور داشته‌اند.

در مقابل، نمونه‌های مهمی از دورهٔ بعد، یعنی شاهنشاهی ساسانی، در اختیار داریم که نشان می‌دهند مقامات اداری برجستهٔ کشور به اعضای خاندان‌های مهم واگذار می‌شد. مهم‌ترین نمونه مرتبط با بحث حاضر، شخصی از خاندان سورن، یعنی مهرنرسی، است که در دوران بهرام گور به مقام هزارپت (hazārpat) رسید و منابع ارمنی نیز بر وابستگی او به خاندان سورن تأکید کرده‌اند (غازار پارپتسی ۱۳۹۸، ۱۰۴). بنابراین، می‌توان الگویی مشابه را برای شاهنشاهی اشکانی نیز در نظر گرفت؛ آنچه در ادامه می‌آید، در تأیید این فرض است.

نخستین بار، استرابن (سدهٔ نخست میلادی)، که چند دهه پس از نبرد حران اثر خود را می‌نوشت، از سورنا نام برده و او را *στρατηγός (Strategos)* نامیده است. (Strabo XVI.1.23) در گزارش پلوتارک، از خادمان یا وابستگان سورنا با واژهٔ *pelatai* و از بردگان او با واژهٔ *douloi* یاد شده است. بسیاری از پژوهشگران از این واژگان، ساختاری شبه‌فئودالی برای شاهنشاهی اشکانی استنباط کرده‌اند؛ ساختاری که در آن، سورنا با در اختیار داشتن قلمرو و زمین‌های فراوان، از شمار زیادی وابسته و بنده برخوردار بوده است (نک. مقدمه). بااین‌حال، نه‌تنها الزاماً نمی‌توان چنین برداشتی را از این عبارات نتیجه گرفت، بلکه این تفسیر نیز بازتاب‌دهندهٔ تمامی واقعیت تاریخی نیست.

تئودورت، مورخ رومی سدهٔ پنجم میلادی، دربارهٔ شخصی با نام سوئناس (*Suenas*) در دوران فرمانروایی یزدگرد، تعبیر «دارای هزار بنده» را به کار برده است (Theodoret V.39). وی برای واژهٔ بنده از اصطلاح oiketes استفاده می‌کند که در اینجا نیز ظاهراً به معنای وابستگان شخص مورد نظر است (Olbrycht 2003, 85). شاید این سوئناس عضوی از خاندان سورن بوده باشد (.Ibid) و ازاین‌رو می‌توان احتمال یکسان بودن او با مهرنرسی را مطرح کرد؛ هرچند فیلیپ وود، نام او را صورتی از نام شاهین می‌داند (Wood 2013, 40). بااین‌حال، شناسایی دقیق هویت او برای بحث حاضر اهمیت اساسی ندارد؛ زیرا نکته مهم آن است که لقب وی، یادآور تعبیر آشنای «هزاربنده» است که در واقع صورتی نادرست از لقب پرکاربرد «هزاربد» در ایران باستان به شمار می‌رود (Gignoux 1991). همان‌گونه که پیش‌تر اشاره شد، این لقب به مهرنرسی سورنی نیز نسبت داده شده است.

گیزلن در بررسی این مقام، بر آن است که مفهوم هزاربد، ریاست بر یگان هزارنفری نخبگان سپاه بوده

است (گیزلن ۱۳۸۴، ۳۹-۴۱). بنابراین، در نمونه‌های متأخر یادشده، داشتن شمار زیادی وابسته الزاماً به معنای آن نیست که شخص مورد نظر به‌عنوان مالک یا فئودالی مستقل در قلمرو شخصی خود مستقر بوده باشد؛ بلکه ممکن است، همانند مهرنرسی سورنی در سدهٔ پنجم میلادی، صاحب منصبی مهم در دستگاه اجرایی شاهنشاهی بوده باشد. بر همین اساس، می‌توان دریافت که سروری سورنا بر وابستگان و بردگان، هرگونه که تفسیر شود، الزاماً به معنای وابستگی او به سرزمین سکستان نیست و او می‌توانسته است در بخش دیگری از شاهنشاهی نیز به خدمت بپردازد.

پلوتارک، افزون بر شـــرح مفصل نبرد حران، اطلاعات مهم دیگری نیز دربارهٔ سورنا ارائه می‌کند. او در بخشی از گزارش خود بیان می‌کند که کراسوس در حمله به میان‌رودان با سورنا و سیلاکس روبه‌رو شد (Plutarch *Crassus* 21.4). در جای دیگری اشاره می‌کند که سورنا به شیوهٔ مادی‌ها لباس می‌پوشید و آرایش می‌کرد (Plutarch *Crassus* 24.2). همچنین، بنا بر گزارش پلوتارک، ســـورنا پس از پایان نبرد، جشن پیروزی خود را در شهر سلوکیه بر کرانهٔ دجله برگزار کرد (Plutarch *Crassus* 32.1-5). از مجموع گزارش پلوتارک می‌توان دریافت که سورنا استقلال عمل چندانی نداشت، بلکه اقدامات او در چارچوب فرمان شاهنشاه انجام می‌شد. پلوتارک از زبان سورنا و در خطاب به رومیان چنین نقل می‌کند: «اینکه من دلاوری و نیروی شما را به آزمون گذاشتم، بر خلاف خواستهٔ قلبی شاه بود، شاهی که اکنون بنا بر میل خویش به شما حس ملایمت و دوستی خود را به واسطهٔ پیشنهاد بستن پیمان صلح و فراهم کردن مسیر امنِ بازگشت، نشان خواهد داد، اگر که شما عقب بنشینید ...» (۳۰,۱–۲). در جای دیگر وقتی که سورنا، اسبی را به کراسوس پیشکش می‌کند، آن را از جانب شاه می‌داند (۳۱,۴) که این موارد نشان می‌دهند از دید پلوتارک و منابعی که او گزارش خود را از آنها برگرفته بود، سورنا کاملاً زیر فرمان شاه عمل می‌کرد. فلوروس (حدود ۷۴ تا ۱۳۰ م.) نیز از سورنا و سیلاکس در کنار هم و به عنوان فرماندهان سپاه اشـــکانی در نبرد حران نام می‌برد (Florus XLVI,8) و کاسیوس دیو سیلاکس را *σατραπευων* (*satrapeuon*) یعنی «ساتراپ» (احتمالاً) شمال غربی میان‌رودان می‌نامد (Cassius Dio XL,12,2).

سلسله‌مراتب اداری شاهنشاهی اشکانی در غرب قلمرو

پادشاهی اشکانی در میانهٔ سدهٔ سوم ق.م. به‌صورت یک قدرت منطقه‌ای ظهور کرد و یک سده بعد به قدرتی جهانی تبدیل شد که توانایی اداره سرزمین‌هایی از آسیای مرکزی تا سوریه را داشت. بااین‌حال، ســـاختار اداری و اجرایی این پادشاهی ویژگی‌هایی داشت که مورخان را در اطلاق عنوان «امپراتوری» به آن با تردید مواجه کرده اســـت. ازاین‌رو، برخی پژوهشـــگران اصطلاحاتـــی چون «اتحادیهٔ پارتی» (Parthian Confederation) یا «اتحادیهٔ مشترک‌المنافع پارتی» (Parthian Commonwealth) را

برای توصیف ساختار این پادشاهی مناسب‌تر از اصطلاح «امپراتوری» دانسته‌اند.
لوکونین، به‌طور کلی، قلمرو شاهنشـــاهی اشـــکانی را در ســـه حوزۀ جغرافیایی-اداری بررسی می‌کند: میان‌رودان با ساختار اجتماعی شهری، پادشاهی‌های دست‌نشانده در درون قلمرو اشکانی و بخش‌های مرکزی شاهنشـــاهی (لوکونین ۱۳۸۰، ۱۱۰). البته می‌توان میان‌رودان را نیز بخشی از مناطق مرکزی شاهنشاهی دانســـت؛ به این معنا که این مناطق مستقیماً زیر نظر شاهنشاه قرار داشتند و او مقام‌های اداری آن‌ها را منصوب می‌کرد. بااین‌حال، چه در میان‌رودان و چه در فلات ایران، شهرهای یونانی نیز وجود داشتند که از ساختارهای مستقل خود برخوردار بودند. درواقع، در بخش‌هایی که مستقیماً زیر نظر شاهنشـــاه و به‌واسطۀ شهربان‌ها (نک. ادامه) اداره می‌شدند، خاندان‌های محلی کوچک و بزرگ، برخی جماعت‌های دینی (مانند یهودیان) و شماری از شهرهای خودمختار یونانی نیز حضور داشتند که هر یک، بنا بر شرایط خاص خود، به دولت مرکزی وابسته بودند (گرگوراتی ۱۴۰۱، ۱۷۴). افزون بر این، یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های شاهنشاهی اشکانی وجود دولت‌های کوچک دست‌نشانده‌ای بود که پیرامون قلمرو اشکانی قرار داشتند و هر یک بر اساس شرایطی خاص با دولت مرکزی پیوند داشتند.
قلمرو هخامنشـــی به چندین واحد اداری بزرگ تقسیم می‌شـــد که در رأس هر یک، مقامی با عنوان «خشســـه‌پاون» (xšaçapāvan)، برابر با فارســـی نوین «شهربان»، قرار داشت. یونانیان این عنوان را «ســـاتراپ» می‌نامیدند و بر همین اساس، قلمرو زیر فرمان هر شهربان نیز «شهربانی» یا «ساتراپی» خوانده می‌شد. از شمار دقیق این شهربانی‌ها در دورۀ هخامنشی آگاهی دقیقی در دست نیست و احتمالاً تعداد آن‌ها در دوره‌های مختلف ثابت نبوده است. پس از پیروزی مقدونیان، آنان این ساختار را مناسب یافتند و آن را با شرایط پادشاهی خویش سازگار کردند[1] (برای تقسیمات اداری سلوکی نک. شروین‌وایت و کورت ۱۴۰۰، ۸۰-۸۵). از جمله تغییرات احتمالی در ســـاختار شهربانی‌ها در دورۀ سلوکی، کوچک‌تر شـــدن قلمرو برخی از آن‌ها بود؛ درحالی‌که شـــماری دیگر، قلمرو پیشـــین خود را حفظ کردند یا حتی گســـترش یافتند. اشکانیان نیز در آغاز از الگوی ساختار شهربانی‌ها پیروی کردند، اما آنان ناگزیر بودند متناسب با شرایط زمانۀ خویش، تغییراتی در این ساختار ایجاد کنند. به عقیدۀ دیاکونوف، از منابع دست اول باقی‌مانده از دورۀ اشکانی می‌توان دریافت که قلمرو به چند شهربانی تقسیم می‌شد؛ هر شهربانی شامل چند «هوپارخی» (Hyparchi) بود و هر یک از این واحدها نیز به چند «استاتما» (Statma) تقسیم می‌شد که ظاهراً مجموعه‌ای از چند دهکده را دربر می‌گرفت (دیاکونوف ۱۳۵۱، ۶۲).
به نظر می‌رسد شهربانی‌های دورۀ اشکانی کوچک‌تر از شهربانی‌های دوره‌های پیشین بوده‌اند (الربروک ۱۴۰۰، ۱۴۷؛ اشمیت ۱۳۹۲، ۲۳۳؛ لوکونین ۱۳۸۰، ۱۲۳-۱۲۴؛ کالج ۱۳۸۸، ۷۲). در رأس هر هوپارخی،

۱. برای تقسیمات اداری سلوکی نک. شروین‌وایت و کورت ۱۴۰۰: ۸۰–۸۵

یک هوپارخ قرار داشـــت که احتمالاً مقامی محلی بود و در همکاری با حکومت مرکزی، امور اداری و گردآوری مالیات را سامان می‌داد (دریایی ۱۳۹۳، ۵۰۹). افزون بر این، از مقام‌هایی چون دژبد (dyzpty) و ارگبد (hargbad) نیز از طریق اسناد دست اول آگاهی داریم؛ هرچند وظایف دقیق آنان به‌طور کامل روشـــن نیســـت (لوکونین ۱۳۸۰، ۱۲۴؛ ویزهوفر ۱۳۸۰، ۱۸۴؛ بروسیوس ۱۳۹۶، ۱۶۰). شاید بر اساس معنای لغوی این عنوان‌ها بتوان دارندگان آن‌ها را فرماندهان ســـازه‌های دفاعی یا پادگان‌های نظامی دانست؛ بااین‌حال، فرای احتمال می‌دهد که ارگبد مقام فرمانروای دست‌نشانده را داشته و دژبد «کدخدای یک روستای بارودار» بوده است (فرای ۱۳۴۴، ۳۱۱-۳۱۳). به عقیدهٔ ولسکی نیز، ارگبدها درواقع فرمانده پادگان‌هایی بودند که اشکانیان در شهرهای یونانی مستقر می‌کردند تا فعالیت‌های آنان را زیر نظر داشته باشند (ولسکی ۱۳۸۳، ۱۲۱).

از وجود برخی مقام‌های دیگر در ساختار شاهنشاهی اشکانی نیز آگاهی داریم؛ از جمله «پیتیخش/بیتخش» (pitiaxš/bitaxš)[۱] و «شهربان شهربان‌ها». بااین‌حال، درباره وظایف و محدودهٔ نفوذ هر یک از این مقام‌ها اطلاعات اندکی در دست است. دربارهٔ معنای لغوی واژهٔ بیتخش، دیدگاه‌های گوناگونی مطرح شده است. زوندرمان ریشه‌شناسی‌های مختلفی را که بر اساس آغاز «پ» یا «ب» برای این واژه ارائه شده‌اند بررسی کرده و خود خوانش دوم را ترجیح می‌دهد(Sundermann 1989). با وجود این اختلاف‌ها، بســـیاری از پژوهشگران امروزه این واژه را به معنای «دومین کس پس از پادشاه» یا «شاه دوم» تفسیر می‌کنند (فرای ۱۳۴۴، ۳۳۸؛ لوکونین ۱۳۸۰، ۱۳۶؛ ماتسوخ ۱۳۴۱، ۱۹۱-۱۹۲؛ هینتس ۱۳۹۹، ۲۰۶-۲۱۰).

بااین‌حال، این مقام الزاماً نایب یا جانشین شاه نبود، بلکه منصبی اداری در بخش‌های مختلف شاهنشاهی به شمار می‌رفت که از وظایف و اختیارات دقیق آن اطلاع چندانی نداریم. دیاکونوف بیتخش را مقامی بالاتر از شهربان می‌دانست که احتمالاً چند شهربانی را زیر نظر داشت (دیاکونوف ۱۳۵۱، ۶۳). هینتس، بیتخش در اوایل دورهٔ ساســـانی را فرمانده نیروهای نظامی می‌دانست (هینتس ۱۳۹۹، ۲۰۷). به عقیدهٔ ولسکی، اشکانیان پس از گشودن سرزمین‌های جدید، آن‌ها را به استان‌های فرمانبردار تبدیل می‌کردند و احتمالاً بر رأس هر یک بیتخشی قرار می‌دادند؛ در حالی که شومون اختیارات این مقام در دورهٔ اشکانی را با مقام مرزبان مقایسه می‌کند (Wolsky 1383, 131؛ Chaumont 1986).

ویزهوفر معتقد اســـت کـــه بیتخش‌ها در دورهٔ ساســـانی احتمالاً همـــواره از خاندان شـــاهی بودند؛ بااین‌حـــال، نه برای این تصور در دورهٔ اشـــکانی دلیل کافـــی داریم و نه می‌تـــوان آن را به آن دوره تعمیم داد (ویزهوفـــر ۱۳۸۰، ۲۳۲). گزارش مهمی از آمیانوس، مورخ ســـدهٔ چهارم میلادی، می‌تواند

---

۱. pitiaxš/bitaxš؛ تلفظ پارتی این نام بیتخش (byθš) بود؛ برای تلفظ‌های گوناگون این نام در اسناد مختلف نک. (فرای ۱۳۴۴: ۳۱۳؛ Sundermann, 1989).

در شـــناخت ماهیت این مقام ســـودمند باشـــد. به گفتهٔ او «بخش‌های اصلی پارس [= شاهنشـــاهی ساســـانی] زیر فرمان ویتکس [=بیتخش]، یعنی فرمانده ســـواره‌نظام و شهربانان شـــاه، قرار دارند...» (Ammianus Marcellinus XXIII.6.14).

او ســـپس به نام این بخش‌ها اشاره می‌کند که در میان آن‌ها نام آشور (=میان‌رودان) و پارس نیز دیده می‌شـــود و تمامی سرزمین‌های یادشـــده، مناطق پهناور بوده‌اند(Ibid). بااین‌حال، تا آنجا که می‌دانیم، ساختار اداری شاهنشاهی ساسانی در سطح کوره، تقسیمات جزئی‌تری از فهرست مذکور داشت؛ برای نمونه، پارس در دورهٔ ساســـانی خود به پنج، شش یا هفت کوره (احتمالاً در دوره‌های مختلف) تقسیم می‌شـــد (دریایی ۱۳۸۳، ۴۴-۴۵). آنچه برای بحث حاضر اهمیت دارد، وجود آشور یا میان‌رودان در این فهرست است؛[۱] منطقه‌ای که در دورهٔ ساسانی شامل چند کوره یا استان بود (محمدی ملایری ۱۳۷۵، ۲۰۸-۲۱۰؛ Simpson 2022, 40). بنابراین، مقام بیتخش میان‌رودان ساسانی در سدهٔ چهارم میلادی بر چند کوره یا استان فرماندهی داشت و ظاهراً این فرماندهی بیش از هر چیز از منظر نظامی اهمیت داشت. برای بازسازی جایگاه بیتخش چند سده پیش‌تر، یعنی در میانهٔ دورهٔ اشکانی، می‌توان با تکیه بر این داده‌ها به بررسی شواهد مربوط به آن دوره پرداخت.

مقام بیتخش در دورهٔ اشکانی چندین بار مورد اشاره قرار گرفته و در متن *یادگار زریران* نیز که ریشه‌هایی از دورهٔ اشکانی دارد، این مقام به جاماسپ نسبت داده شده است (*متون پهلوی* ۱۳۷۱، ۵۲). در گرجستان ســـدهٔ دوم میلادی نیز مقام بیتخش گواهی شـــده است؛ بااین‌حال، مشخص نیست که این مقام دقیقاً چه جایگاهی در نســـبت با شاهنشاه اشکانی داشته است (لانگ ۱۳۸۰، ۶۲۷؛ علی‌بابایی درمنی ۱۳۹۸، ۲۹۰-۲۹۱). بنا بر گزارش آگاتانگغوس، در ســـدهٔ چهارم میلادی در دســـتگاه اشکانیان ارمنستان چهار بیتخش وجود داشـــت که وظیفهٔ حفاظت از چهار مرز را بر عهده داشتند و احتمالاً پیشینهٔ این مقام به دوره‌ای هم‌زمان با شاهنشاهی اشکانی بازمی‌گشت (آگاتانگغوس ۱۳۸۰، ۱۵۲-۱۵۳؛ درنرسسیان ۱۳۹۰، ۶۹؛ مارکوارت ۱۳۹۸، ۶۷-۷۲؛ علی‌بابایی درمنی ۱۳۹۸، ۲۵۵-۲۶۱). بااین‌حال، الزاماً نمی‌توان گفت که این مقام در سرزمین‌های قفقازی، کارکردی مشابه با بخش مرکزی شاهنشاهی اشکانی داشته است.

اشاره‌ها به این مقام در بخش‌های مرکزی شاهنشاهی اشکانی اندک و همراه با ابهام هستند. بطلمیوس، در شـــرح جغرافیای هرات در بخش شـــرقی قلمرو اشکانی، از مکانی با عنوان بیتاکســـا (*Bitaxa*) یاد می‌کند(Ptolemy VI.17)، هرچند مشخص نیست که آیا این مکان را باید جایگاه بیتخش دانست یا خیر. همچنین، از شخصی با نام «منسوس» (*Manesus*)، پسر فرات (فرهاد)، عضو طبقهٔ «بتسا» (*batesa*) و از آزادان، تحصیل‌داران مالیات و استراتگوس (*strategos*) میان‌رودان و پاراپوتامیا و اَرَبارخ (Arabarch)،

۱. ساسانیان میان‌رودان را آسورستان (Āsōristān)می‌نامیدند (Widengren 1987).

از طریق یکی از اسناد یونانی به‌دســـت‌آمده از دوراروپوس آگاهی داریم (کالج ۱۳۸۸، ۷۶؛ میلار ۱۳۹۲، ۷۵۱، ۷۵۳؛ Welles, Fink, and Gilliam 1959, 112, 116؛ Shayegan 2011, 218).

هرچند معمولاً پژوهشگران بر آن‌اند که منظور از «بتسا» همان بیتخش بوده است (فرای ۱۳۴۴، ۳۱۳؛ ماتسوخ ۱۳۴۱، ۱۹۱-۱۹۲)، مانچینی اخیراً با انتشار مقاله‌ای کوشیده است این برداشت رایج را به چالش بکشد. به عقیدهٔ او، از آنجا که «طبقهٔ بتسا» به صورت جمع آمده و به بیش از یک شخص در متن اشاره دارد، درحالی‌که عنوان‌هایی مانند اســـتراتگوس مشخصاً به یک مقام اداری مربوط می‌شوند، نمی‌توان این واژه را معرف یک مقام خاص مانند بیتخش دانســـت. او، هرچند این واژه را لقبی درباری می‌داند و منسوس را نیز فرماندار یا شهربان سرزمین مورد اشاره معرفی می‌کند، اما ترجمه‌های گوناگونی را که در آن‌ها بتسا نوعی مقام اداری برای منسوس تلقی شده است، نمی‌پذیرد.

مانچینی که در نهایت تحلیل متن را برای دستیابی به نتیجه‌ای قطعی کافی نمی‌داند، با توجه به تعبیر «آزادان» در متن، تلاش می‌کند بتسا را دارای مفهومی مشابه در ساختار اجتماعی شاهنشاهی اشکانی بداند. از دیدگاه او، بتسا حاصل آوانویسی نادرست ترکیب دو واژهٔ پارتی *wxatāy* و *šāh* است که به‌ترتیب به دو گروه اجتماعی اشراف، یعنی «خدایان» یا «بزرگان» و «شاهان»، در جامعهٔ ایرانی، به‌ویژه در دورهٔ ساسانی، اشاره داشتند. بنابراین، وی بر آن است که موارد یادشده، معرف طبقات اشرافی جامعه در دورهٔ مورد نظر هستند.

مانچینی، اگرچه فهرستی از پژوهشگرانی ارائه می‌کند که بتسا را همان بیتخش دورهٔ اشکانی می‌دانند، اما از دیدگاه خود معتقد اســـت–هرچند اذعان دارد که بیتخش عنوان یک مقام اداری بســـیار مهم در شاهنشـــاهی اشکانی بوده است–از منظر تحولات آوایی، یعنی تبدیل *bitaxš* به *batixš* در زبان پارتی و ســـپس به بتسا در یونانی، شـــاهد کافی در دست نیست. افزون بر این، به دلایل پیش‌گفته، این واژه نمی‌تواند برگردان یونانی واژهٔ پارتی بیتخش باشد. او همچنین به دیدگاه زبان‌شناس‌هایی اشاره می‌کند که ریشهٔ *padixša* و نه بیتخش را برای این واژه محتمل می‌دانند؛ ریشه‌ای که خود نیز به یک عنوان اداری اشاره دارد. ازاین‌رو، حتی از منظر این ریشه‌شناسی نیز می‌توان دریافت که تصور یک عنوان اداری برای این واژه همچنان امکان‌پذیر است (Mancini 2021, 869-887).

در مجموع، از دیدگاه مانچینی، بتسا را از منظر زبان‌شناختی نمی‌توان برگردان یونانی واژهٔ بیتخش پارتی دانست و از منظر متن‌شناختی نیز این واژه احتمالاً نشانگر یک گروه اجتماعی خاص است، نه یک مقام اداری منفرد. مهم‌ترین دلیل او از منظر واج‌شناسی، نبود بازتاب *xš* پایانی به صورت *ç* در واژهٔ بتسا است (Mancini 2021, 882). بااین‌حال، وی توضیح نمی‌دهد که چرا امکان ترکیب اشتباه دو واژه در قالب

یک واژه از نظر او پذیرفتنی است، اما تبدیل ساده‌تر واژهٔ بیتخش به بتسا در زبان یونانی امکان‌پذیر نیست. درواقع، مانچینی صورت‌های مستند یونانیِ تبدیل $x\check{s}$ را مبنا قرار می‌دهد؛ اما نخست آنکه آیا تمامی احتمالات ممکن در اسناد موجود ثبت شده‌اند؟ و دوم آنکه آیا در محیط چندفرهنگی دوراروپوس می‌توان زبان‌های میانجی محلی، مانند گویش‌های مختلف آرامی، را که ممکن بود واژهٔ پارتی از طریق آن‌ها وارد زبان یونانی اداری منطقه شود، نادیده گرفت و صرفاً بر اساس نبود یک گواه واجی در منابع محدود موجود، دیگر احتمالات را کنار گذاشت؟ به‌ویژه آنکه خود مانچینی نشان می‌دهد این واژه در زبان‌های گوناگون تلفظ‌های متفاوتی داشته است (Mancini 2021, 878-879) و چه‌بسا در برخی زبان‌های واسطه که اسناد آن‌ها باقی نمانده، تلفظی نزدیک به بتسا وجود داشته باشد. این احتمال به‌ویژه از آن جهت اهمیت دارد که خود او به تبدیل $x\check{s}$ به $\check{s}$ در کتیبه‌های پارتی دورهٔ ساسانی اشاره می‌کند (Mancini 2021, 884)؛ تغییری که می‌توانست در یونانی به صورت s بازتاب یابد.

همچنین، چنان‌که از گزارش آمیانوس دریافتیم، بیتخش‌ها/ویتکس‌ها گروهی از مقامات مهم اداری شاهنشاهی ساسانی بودند که حوزه‌ای گسترده را زیر نظر داشتند. در مورد میان‌رودان، این حوزه با متن نوشتهٔ دوراروپوس سازگار است و دیگر پژوهشگران نیز از منظر متن‌شناختی، تعلق این عنوان به یکی از مقامات اداری شاهنشاهی اشکانی را پذیرفته‌اند. شایان توجه است که مانچینی، اگرچه ترجمه این واژه به صورت بیتخش را نمی‌پذیرد، اما با تکیه بر متن سند، وجود یک مقام اداری مسئول همهٔ سرزمین‌های یادشده در میان‌رودان دورهٔ اشکانی را می‌پذیرد؛ مقامی که در پژوهش حاضر با عنوان بیتخش شناخته می‌شود. در نهایت، مانچینی معتقد است اگر در این سند بخواهیم واژه‌ای برابر با بیتخش پارتی بیابیم، آن واژه استراتگوس است، نه بتسا (Mancini 2021, 880). بنابراین، او به‌طور ضمنی به برابری مقام یادشده در این سند با بیتخش اشکانی اشاره می‌کند، هرچند به جای واژهٔ بتسا، بر برابری آن با استراتگوس تأکید دارد.

چنان‌که پیش‌تر اشاره شد، استرابن نیز سورنا را با همین عنوان معرفی کرده بود. بنابراین، مهم‌تر از خود واژهٔ بتسا، حوزهٔ زیر فرمان مقام مورد اشاره در سند دوراروپوس است؛ حوزه‌ای که تمام میان‌رودان را دربر می‌گرفت و عنوان استراتگوس را داشت. چنان‌که دیدیم، این مقام در دورهٔ ساسانی بیتخش نامیده می‌شد و بسیاری از پژوهشگران، واژهٔ بتسا را صورت یونانی‌شدهٔ آن می‌دانند. هرچند هدف این پژوهش رد کامل دیدگاه مانچینی نیست، به نظر می‌رسد او نتوانسته است این احتمال را به‌طور قاطع رد کند. ازاین‌رو، با توجه به همگرایی نسبی پژوهشگران، می‌توان مقام مورد اشاره در سند دوراروپوس و همچنین واژهٔ بتسا را–با احتیاط–یادآور مقام بیتخش میان‌رودان دانست.

راستوفتسف بر این باور بود که استراتگوس نیز مقامی برابر با شهربان داشته است (Rostovtzeff 1936, 114)، درحالی‌که زومر در اینجا استراتگوس و بتسا/بیتخش را در یک جایگاه قرار می‌دهد (Sommer 2013, 42-43). شایگان نیز استراتگوس را از شهربان متمایز می‌داند (Shayegan 2011, 211-212). درواقع، مقام استراتگوس میراث نظام فرمانروایی مقدونی-یونانیان بر خاور نزدیک بود. به عقیدهٔ برخی پژوهشگران، در دورهٔ سلوکی هر شهربانی به چند اپارخی *(Eparchy)* و هر یک از این واحدها نیز به چند هوپارخی *(Hyparchy)* تقسیم می‌شدند (Tarn 1938, 1-2)؛ دیاکونوف ۱۳۵۱، ۲۰؛ فرای ۱۳۴۴، ۲۲۷-۲۲۸؛ کالج ۱۳۸۸، ۳۶).

بااین‌حال، به نظر می‌رسد در رأس هر شهربانی یا اپارخی، مقامی با عنوان فرماندهٔ نظامی یا «استراتگوس» (Strategos) قرار داشت که گاه در منابع با شهربان یکی دانسته شده است؛ موضوعی که خود موجب سردرگمی پژوهشگران شده است (Tarn 1938, 1؛ فرای ۱۳۴۴، ۲۲۷-۲۲۸؛ پیگولوسکایا ۱۳۷۲، ۲۳۹-۲۴۰؛ Morris 2023, 168). بنابراین، در مجموع می‌توان عنوان استراتگوس را منصبی نظامی-اداری دانست که در دورهٔ مقدونی و سلوکی شکل گرفت و سپس به دورهٔ اشکانی نیز منتقل شد. چنان‌که در بخش نخست اشاره شد، استرابن چنین عنوانی را به سورنا نسبت داده است. اگر دوباره به واژهٔ بیتخش بازگردیم، با سه سنت متفاوت روبه‌رو می‌شویم:

۱. بیتخش‌های اشکانی که جایگاه و وظایف دقیق آنان چندان شناخته‌شده نیست و تنها منبع قابل اتکا برای شناخت حوزهٔ جغرافیایی زیر فرمان آنان، همان سند یادشده از دوراروپوس است.
۲. بیتخش‌های سرزمین‌های ارمنستان و گرجستان که احتمالاً تحت تأثیر ساختار شاهنشاهی اشکانی پدید آمده بودند، اما الزاماً نمی‌توان عملکرد آنان را، به‌عنوان فرمانداران چهار سوی قلمرو، با بیتخش‌های اشکانی یکسان دانست؛ هرچند چنین احتمالی وجود دارد.
۳. بیتخش‌های ساسانی که چنان‌که از گزارش آمیانوس مارکلینوس برمی‌آید، فرماندهان نظامی و احتمالاً اداری حوزه‌های گستردهٔ جغرافیایی بودند.

ساسانیان در آغاز حکومت خود، ساختار اداری شاهنشاهی اشکانی را به ارث بردند و کوشیدند به‌تدریج بر میزان تمرکزگرایی آن بیفزایند (McDonough 2005, 141-149؛ Canepa 2020, 298-306). ازاین‌رو، بخشی از این ساختار را به‌تدریج دگرگون کردند، درحالی‌که بخش‌هایی دیگر را حفظ نمودند. بنابراین، می‌توان احتمال شباهت وظایف و اختیارات مقام بیتخش در اواخر دورهٔ اشکانی و اوایل دورهٔ ساسانی را مطرح کرد.

در متن یادشده، واژۀ اربارخ به معنای «فرمانروای عرب‌ها» است (فرای ۱۳۸۰، ۳۶۲).[۱] درحالی‌که کالج، پاراپوتامیا را به شرق دجله ترجمه کرده است (کالج ۱۳۸۸، ۷۶)، احتمالاً باید آن را به دو سوی رود فرات گسترش داد؛ زیرا دوراروپوس نیز در همین حوزه قرار داشت (Shayegan 2011, 217-218). بنابراین، به نظر می‌رسد در میان‌رودان اشکانی با مقامی برجسته روبه‌رو هستیم که از شرق دجله تا سرزمین‌های عرب‌نشین آن سوی فرات را زیر فرمان داشت و ظاهراً مقام او برابر با بیتخش بود. شایان ذکر است که میان‌رودان اشکانی خود به چندین بخش کوچک‌تر تقسیم می‌شد که شروین‌وایت و کورت کوشیده‌اند آن‌ها را فهرست کنند (شروین‌وایت و کورت ۱۴۰۰، ۸۲). ازاین‌رو، ویژگی‌های مقام بیتخش میان‌رودان در دورۀ اشکانی، شباهت بسیاری با دارندۀ همین مقام در دورۀ ساسانی دارد که از طریق گزارش آمیانوس با آن آشنا شدیم.

در نتیجه، می‌توان بیتخش میان‌رودان در دورۀ اشکانی-ساسانی را مقامی نظامی-اداری دانست که در رأس این حوزۀ اداری قرار داشت. جایگاه او چنان بلند بود که از وی به‌عنوان «دومین کس پس از شاه» یاد می‌شد؛ هرچند، چنان‌که از داده‌های پیش‌گفته برمی‌آید، معنای لغوی این واژه الزاماً بیانگر جایگاه دارندۀ این مقام در کل ساختار شاهنشاهی نبود. به نظر می‌رسد منابع از وجود مقام مهم اداری دیگری در دستگاه شاهنشاهی اشکانی نیز خبر می‌دهند. در دورۀ سلوکی، منصبی با عنوان فرماندار «شهربانی‌های بالادست» وجود داشت که قلمرو سلوکی را از میان‌رودان (یا ماد) تا شرقی‌ترین مناطق نفوذ سلوکیان زیر نظر داشت. گاه این مقام به شاهزادگان جانشین سلوکی، مانند آنتیوخوس یکم در دوران فرمانروایی پدرش سلوکوس یکم، واگذار می‌شد تا از یک سو از حجم مسئولیت‌های پادشاه بکاهد و از سوی دیگر، آنان را برای تصدی مقام پادشاهی آماده کند. هنگامی که یکی از شاهزادگان جانشین به این مقام می‌رسید، گاه لقب شاه نیز دریافت می‌کرد و در عمل در فرمانروایی با پدر خود شریک می‌شد (شروین‌وایت و کورت ۱۴۰۰، ۵۴-۵۵، ۱۹۰-۱۹۱؛ بیکرمن ۱۳۸۰، ۱۰۶؛ فرای ۱۳۸۰، ۲۷۴-۲۷۵؛ Kosmin 2013, 680؛Shayegan 2011, 208-221).

از دوران مهرداد یکم تا مهرداد دوم، برخی منابع داخلی شاهنشاهی از وجود مقام بسیار مهمی در دستگاه اداری خبر می‌دهند. از دورۀ مهرداد یکم و پسرش فرهاد دوم، شخصیتی مهم با نام بگیشَه (*Bagayaša*) را می‌شناسیم که نام او در الواح بابلی آمده است. او احتمالاً برادر یا پسر مهرداد یکم بود و یوستینوس او را با نام باکاسیس (*Bocasis*) معرفی کرده است (Justinus XLI.6.7). مهرداد یکم پس از فتح ماد، او را به فرمانداری این سرزمین منصوب کرد. همچنین در منابع بابلی این دوره، از مقامی با عنوان «سردار بابل که خود بالاتر از چهار سردار قرار داشت» یاد شده است؛ مقامی که پایین‌تر از

۱. سیگل عرب‌های نام‌رفته در این سند را عرب‌های قلمرو اوسروئنه می‌داند (Segal 1982).

بگیشَه قرار داشـــت (Shayegan 2011, 72-74؛ Pirngruber 2025, 268-269). از دوران مهرداد دوم نیز سنگ‌نگاره‌ای در بیستون باقی مانده که بخشی از آن آسیب دیده است، اما در کتیبهٔ یونانی آن، نام شخصیت‌های نقش‌شده و مقام آنان معرفی شده است. در این کتیبه، افزون بر نام مهرداد شاهنشاه، از کوفاساتیس (*Kophasatēs*)، میثراتیس (*Mithratēs*) و همچنین گودرز، «شهربان شهربان‌ها»، یاد شده است (هرتسفلد ۱۳۵۴، ۱۰۰-۱۰۲؛ Shayegan 2011, 198).

از منابع بابلی می‌توان دریافت که میثراتیس، که نام او در الواح بابلی به صورت میتراتو (*Mitrātu*) آمده و چنان‌که از کتیبهٔ مهرداد دوم مشـــخص است، زیر دست «شـــهربان شهربان‌ها» قرار داشت، همان مقام «سردار بابل که خود بالاتر از چهار سردار قرار داشت» را بر عهده داشت. پس از او شخصی با نام میترَداته (*Mitradāta*) جانشین شد و مقام وی در منابع به صورت «فرمانده نیروها» خلاصه شده است. از منابع بابلی چنین برمی‌آید که شهربان بابل یکی از مقام‌هایی بود که زیر نظر این منصب قرار داشت. (Shayegan 2011, 197-208) این توصیفات بی‌درنگ توجه پژوهشگر را به مقام «بتسا و از آزادان و تحصیل‌داران مالیات و استراتگوس میان‌رودان و خاور دجله و اربارخ» جلب می‌کند؛ مقامی که، چنان‌که دیدیم، احتمالاً همان بیتخش بود و حوزهٔ فعالیت آن سراسر میان‌رودان را دربر می‌گرفت. بنابراین، مقام «سردار بابل که خود بالاتر از چهار سردار قرار داشت» احتمالاً همان بیتخش میان‌رودان بود که خود زیر فرمان «شهربان شهربان‌ها» قرار داشت؛ مقامی که ظاهراً همچون بگیشَه در ماد مستقر بود.

بگیشَـــه احتمالاً برادر شاهنشاه وقت و گودرز، پسر شاهنشـــاه وقت، بود که بعدها با نام گودرز یکم به پادشاهی رسید. بنابراین، مقام شـــهربان شهربان‌ها که در ماد جایگاه داشت، در اختیار یکی از اعضای مهم خاندان اشکانی بود و جایگاهی بسیار بلند در بخش غربی قلمرو اشکانیان داشت. شایگان مقایسهٔ جالبی میان این مقام و منصب «فرماندار شهربانی‌های بالادست» در دورهٔ سلوکی انجام داده و تلاش کرده است الگوبرداری اشـــکانیان از این مقام سلوکی را نشان دهد (Shayegan 2011, 219-221). این پیشنهاد را می‌توان پذیرفت، با این توضیح که گسترهٔ نفوذ این مقام در دورهٔ اشکانی تغییر یافته بود. درحالی‌که در دورهٔ سلوکی، این مقام تمام سرزمین‌های شرق فرات (یا دجله) را زیر فرمان داشت و شاه ســـلوکی مستقیماً مناطق غرب فرات را اداره می‌کرد، در دورهٔ اشکانی قلمرو این شاهنشاهی عمدتاً به شرق فرات محدود بود. بنابراین، به نظر می‌رسد مقام «شهربان شهربان‌ها» مسئول سرزمین‌های غربی شاهنشـــاهی، از ماد تا میان‌رودان، بوده است؛ درحالی‌که برای بخش‌های شرقی شاهنشاهی مسئولان دیگری وجود داشتند.

سورنا در ساختار اداری شاهنشاهی اشکانی

اکنون با این داده‌ها می‌توان به موضوع اصلی بحث حاضر بازگشت و جایگاه سورنا در ساختار اداری شاهنشاهی اشکانی را بازجست. آنگونه که آمد از دیرباز با تکیه بر گزارش پلوتارک و داده‌های متأخر، سورنا سردار اشکانی شرکت‌کننده در نبرد حران را یکی از فرمانروایان «فئودال/فدرال» در ساختار اداری شاهنشاهی و برخاسته از سرزمین سیستان می‌دانستند که بنا به خواست شاهنشاه، با نیروی زیر فرمان این خاندان، از سیستان به یاری شاه ارد آمد و رومیان را در نبرد حران شکست داد؛ نخستین بار سورنا در جریان درگیری ارد دوم با برادرش مهرداد بر سر تاج و تخت وارد روایات تاریخی می‌شود. به گزارش پلوتارک، پیش از نبرد حران و وقتی شاه وقت اشکانی ارد (که پلوتارک نامش را به صورت هورودس[1] آورده است)، از پارت رانده شد، سورنا او را به تختش بازگرداند و شهر سلوکیه را برای او بازپس گرفت، در حالی که هنوز ۳۰ سال نداشت (Plutarch Crassus,21,7). اینجا منظور از پارت، باید کل قلمرو اشکانی باشد، نه سرزمین پارت به شکل ویژه.

پس از درگذشت فرهاد سوم، پسرش مهرداد بر تخت نشست که اکنون او را مهرداد چهارم می‌نامند. هرچند گوتشمید (۲۵۳۶: ۱۳۹) مهرداد را تنها شاه ماد می‌داند، در حالی که از دید او ارد بلافاصله پس از پدر شاهنشاه شد، اما یافته شدن سکه‌هایی منتسب به مهرداد، این فرضیه را از اعتبار می‌اندازد؛ به عقیدهٔ نیوول (۱۳۸۷: ۶۲۳)، احتمالاً برای مدتی، ارد در خاور قلمرو اشکانی و مهرداد در باختر آن فرمان می‌راندند و سپس ارد مهرداد را از حکومت راند (همچنین نک. Overtoom 2021: 242-246, 248-254; Overtoom 2025: 341). گرگوراتی در بررسی مجمل خود دربارهٔ دوره‌هایی با چند شاه در تاریخ اشکانی، بر آن است که این دوره‌ها همواره مغشوش و پرآشوب نبوده‌اند، بلکه گاه–همچون مورد مهرداد چهارم و ارد دوم–ممکن بود که دو نامزد پادشاهی قلمرو را میان خود تقسیم کنند و برای این رویکرد می‌توان نمونه‌هایی در تاریخ اشکانی یافت؛ اگر چنین باشد، احتمالاً در آغاز و حتی در زمان زندگی فرهاد، این دو برادر در فرمانروایی با هم انباز بودند و سپس زیاده‌خواهی ارد یا در هر صورت مشکلات پیش آمده، مهرداد را به فرار به سوی رومیان واداشت (نک. Gregoratti 2022: 1114).

به گزارش یوستینوس که به نظر می‌رسد میان مهرداد دوم و مهرداد چهارم دچار اشتباه شده است، مهرداد پس از نبرد با ارمنستان، توسط مجلسی که یوستینوس آن را «سنا»[2] می‌نامد، به دلیل ستمگری‌اش از قلمرو پادشاهی اشکانی رانده شد (Justinus XLII, 4,1). به گفتهٔ کاسیوس دیو، فرهاد سوم به دست

1. Hyrodes
2. Senate

پسرانش کشته شد و سپس، ارد، مهرداد را از ماد که مقر فرماندهی‌اش بود راند و مهرداد نزد گابینیوس[1] فرماندار رومی سوریه گریخت. در آغاز گابینیوس پذیرفت که مهرداد را در بازپس‌گیری تاج و تخت یاری دهد و حتی شاید در آغاز از فرات هم گذر کرد (نک. Overtoom 2021: 242-246, 250)، اما سپس پیشنهاد وسوسه‌انگیز بطلمیوس (دوازدهم) شاه مصر که از فرماندار رومی یاری می‌خواست، باعث شد تا گابینیوس یاری به مهرداد را رها کرده و هدف آسان‌تر مصر را در پیش گیرد (Cassius Dio XXXIX, 56,1-6). از ادامهٔ گزارش یوستینوس به نظر می‌رسد که مهرداد سپس خود به میان‌رودان هجوم آورد و بخش‌هایی از این سرزمین، از جمله خود شهر بابل را گشود و در پی آن، ارد بابل را محاصره کرده و در نهایت مهرداد تسلیم شده و به فرمان ارد کشته شد (Justinus XLII, 4,2-4) . گزارش یادشدهٔ پلوتارک از بازگرداندن ارد به قدرت به دست سورنا، در همین چهارچوب می‌گنجد و به نظر می‌رسد که رخدادها به مرکزیت میان‌رودان به وقوع پیوســـتند. این که کاسیوس دیو، مرکز قدرت مهرداد چهارم را در آغاز دورهٔ درگیری میان او و برادرش، یعنی در پی درگذشت فرهاد سوم، در ماد گزارش می‌کند، یادآور مقام شهربان‌شـــهربان‌ها در ساختار اداری شاهنشاهی اشکانی است که در ماد می‌نشست و معمولاً از میان افراد خاندان شاهی برگزیده می‌شد.

به گفتهٔ پلوتارک، در آســـتانهٔ نبرد حران و در پی یورش کراســـوس به میان‌رودان، ارد در حالی که خود به ســـوی ارمنستان لشکر کشیده بود، سورنا را به ســـوی کراسوس فرستاد و این به آن سبب نبود که ارد، کراسوس را کوچک می‌شمرد، بلکه چون احساس خطر فراوانی می‌کرد، سورنا را فرستاد تا رومیان را منحرف کند؛ (Plutarch Crassus, 21). در بخش ۱ آمد که اســـترابن، ســـورنا را Strategou لقب داده که درواقع همان استراتگوس است که در بخش پیش مورد بررسی قرار گرفت و مشخص شد که لقبی از آن فرماندهان نظامی–اداری ایالت‌ها بود. همچنین دربارهٔ سیلاکس آمد که کاسیوس دیو او را ساتراپ لقب داده بود که خود، تلفظ یونانی مقام خشسه‌پاون (شهربان) در ساختار اداری هخامنشی بود که اکنون به پادشاهی‌های جدید به ارث رسیده بود؛ کاسیوس دیو پس از شرح هجوم نخست کراسوس به «میان‌رودان»، و پیشروی او، سیلاکس را شهربان «آن منطقه» می‌نامد (Cassius Dio XL,12)؛ به درستی مشخص نیست که منظور از «آن منطقه» در اینجا کل میان‌رودان است یا فقط سرزمین‌هایی که کراسوس در آنها پیشروی کرده بود. گاه منظور از میان‌رودان در ادبیات رومی، سرزمین‌های میان فرات و خابور، یعنی تقریباً همان اوسروئنهٔ باستانی است و گاه منظور از آن، سرزمین‌های میان فرات و دجله، یعنی میان‌رودان بزرگ اســـت؛ مثلاً در گزارشی از خود کاسیوس دیو که در آن سلوکیه در میان‌رودان قرار دارد (Cassius Dio XL,16,3) می‌توان نمونهٔ دوم را دید؛ اما درواقع این سیلاکس بود که در آغاز

1. Gabinius

به نبرد کراسوس رفت و شکست خورد و بنابراین او در این منطقه صاحب قدرت و البته حاضر و ناظر بود. با توجه به اینکه حملهٔ نخست کراسوس تقریباً هم‌زمان با جنگ مهرداد چهارم در جنوب میان‌رودان با ارد بود و اینکه سیلاکس در این زمان نه در جبههٔ بابل، که در جبههٔ اوسروئنه فعال بود و به جای او، سورنا در سلوکیه در نزدیکی بابل با مهرداد می‌جنگید، می‌توان دریافت که سیلاکس منحصراً به شمال غربی میان‌رودان، یعنی سرزمین‌های میان فرات و خابور که حران نیز درون آن بود، پیوند داشت؛ بنابراین می‌توان پنداشت که در این زمان، سیلاکس شهربان سرزمین‌های میان فرات و خابور بود و زیر نظر سورنا فعالیت می‌کرد.[۱]

در گزارش پلوتارک، سورنا «از نظر ثروت، نسب و جایگاه، در ردهٔ پس از شاه قرار داشت» (Plutarch Crassus, 21,6) و این توصیف، خواننده را به یاد لقب بیتخش می‌اندازد که از نظر لغوی مفهومی مشابه دومین کس پس از شاه را می‌رساند. هرچند چنانکه آمد، مقام شهربان‌ها، مقامی زیردست شاهنشاه و بالاتر از بیتخش میان‌رودان بود، اما چون این مقام خود از آنِ خاندان شاهی و احتمالاً جانشین شاهنشاه بود، می‌توان مفهوم لغوی بیتخش در ساختار اداری شاهنشاهی اشکانی را به شکل کلی برابر ردهٔ دوم فرمانداران نظامی/اداری پس از شاه (و خاندان شاهی) دانست. برخی پژوهشگران کوشیده‌اند تا منابع پلوتارک برای نبرد حران را شناسایی کنند. به عقیدهٔ تارن، پلوتارک در نگارش اثر خود دربارهٔ نبرد حران از نوشته‌های یک یونانی ناشناخته از یکی از شهرهای میان‌رودان، شاید سلوکیه بهره برده است که مقارن رخدادها، به ویژه بازگشت سورنا به سلوکیه می‌زیست (Tarn 1938: 50-53). برخی نیز احتمال بهره بردن پلوتارک از نوشته‌ای مفروض از کاسیوس[۲] (از فرماندهان رومی نبرد حران) را مطرح کرده‌اند (Zadorojniy 1997: 171). به ویژه نقش پررنگ کاسیوس در اثر پلوتارک به عنوان اندرزگری خردمند در کنار کراسوس، احتمال استفادهٔ پلوتارک از آثار او (به صورت مستقیم یا غیرمستقیم) را بیشتر می‌کند. همچنین پلوتارک خود گزارش می‌دهد که شاه وقت ارمنستان یعنی آرتاوازد[۳] (دوم) «تراژدی‌هایی را تنظیم کرده و خطابه‌ها و تاریخ‌نوشته‌هایی را نگاشته بود که برخی از آنها بازمانده‌اند» (Plutarch Crassus 33,2) و بر همین مبنا، برخی از پژوهشگران گمان می‌کنند که پلوتارک شاید از نوشته‌های این شاه ارمنی در شرح نبرد حران بهره برده باشد (Stepanyan 2015: 121-123; Courtieu 2018: 639). بنابراین به نظر می‌رسد که برخی از منابع پلوتارک به خوبی با شاهنشاهی اشکانی و ساختار اداری آن آشنا بودند و پلوتارک آگاهی خود دربارهٔ جایگاه سورنا را

---

۱. هرچند دوبواز (۱۳۹۶: ۵۸) سیلاکس را شهربان کل میان‌رودان می‌داند، اما اورتوم او را شهربان میان‌رودان شمالی می‌انگارد و در جای دیگر بر آن است که سورنا مقام بالادست او بود (Overtoom, 2025: 347, 350).

2. Cassius

3. Artavasd

از آنها برگرفته بود. در گزارش پلوتارک از درگیری‌های ارد در جنوب میان‌رودان، سورنا در این سرزمین حاضر اســت و در گزارش دیگر مربوط به نبرد حران، ســورنا به شمال میان‌رودان فرستاده شده است. بنابراین حوزهٔ مسئولیت او همهٔ میان‌رودان را شامل می‌شد. از کنار هم قرار دادن این داده‌ها می‌توان این احتمال را مطرح کرد که سورنا در ساختار اداری شاهنشاهی اشکانی مقام بیتخش (دومین کس پس از شاه/خاندان شاهی) در میان‌رودان را بر عهده داشت و نیروهای نظامی این سرزمین را فرماندهی می‌کرد. شــایان ذکر اســت که منابع مرتبط با نبرد حران، نیروهای ســورنا را معمولاً پارتی و نه سکســتانی/ ســکایی می‌نامند و این در حالی اســت که آنان معمولاً در تفکیک خاســتگاه نیروها از هم، دقت به خرج می‌دهند؛ مثلاً پلوتارک در جایی از عرب‌ها در میان نیروهای اشــکانی نبرد حران سخن می‌گوید (Plutarch Crassus, 28) و در جــای دیگر، مراقب اســت که پارتیان را از ســکاها در هنر جنگیدن متمایز کند و هرچند به گفتهٔ او در نبرد آنان موهای خود را به شیوهٔ سکاها می‌آراستند، اما دربارهٔ دیگر شباهت‌های احتمالی ساکت است (Ibid: 24) و حتی گزارش می‌دهد که خود سورنا به شیوهٔ مادی لباس پوشــیده بود (Ibid). بنابراین پیداســت که از دید پلوتارک و احتمالاً منابعش نیز کراسوس و رومیان در جنگ با نیروهای دولت مرکزی اشکانی و نه وابستگان یکی از پادشاهی‌های فرمانبردار طرف بودند.

نتیجه‌گیری

در سال ۵۳ ق.م.، کراسوس، فرماندار سوریهٔ روم، با شمار زیادی از نیروهای آموزش‌دیده خود به شمال میان‌رودان هجوم آورد تا کار نیمه‌تمام سال گذشته را به پایان رساند. در واکنش به این اقدام، ارد دوم، شاهنشاه وقت اشکانی، سرداری به نام سورنا را به مقابله با او فرستاد و خود راهی ارمنستان شد تا اتحاد میان این ســرزمین و رومیان را از میان ببرد. از دیرباز، پژوهشــگران به رابطهٔ میان نام سورنا و خاندان سورن که در سیستان جایگاه داشت، توجه کرده‌اند. همین مسئله سبب شده است که سردار اشکانیِ نبرد حران، معمولاً بزرگ خاندان سورن دانسته شود؛ شخصیتی که به‌عنوان زمین‌داری بزرگ و فرمانروایی فئودال در سیستان، نیروی شخصی متشکل از وابستگان و بندگان خود در اختیار داشت و در زمان نبرد حران با همین نیروها به یاری شاهنشــاه شتافت و دشــمنان او را شکست داد. بااین‌حال، گزارش‌های برجای‌مانده از نبرد حران الزاماً چنین تفسیری را تأیید نمی‌کنند. با بررسی دقیق‌تر ساختار اداری بخش غربی قلمرو اشکانی، می‌توان به برداشتی دقیق‌تر از جایگاه سورنا در ساختار اداری شاهنشاهی اشکانی دست یافت. یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که جایگاه سورنا را باید در چارچوب ساختار اداری شاهنشاهی اشکانی در بخش غربی قلمرو آن بررسی کرد. در دورهٔ اشکانی، مقامی با عنوان «شهربان شــهربان‌ها» که معمولاً در اختیار یکی از اعضای خاندان شــاهی بود، از محل استقرار خود در ماد بر

بخش غربی قلمرو اشـــکانی فرمان می‌راند. زیر نظر این مقام، منصبی با عنوان «بیتخش» قرار داشت که مســـئولیت امور نظامی و احتمالاً اداری سراسر میان‌رودان را بر عهده داشت؛ سرزمینی که خود به چندین شهربانی و حوزه‌های اداری کوچک‌تر تقسیم می‌شد. معنای لغوی واژۀ بیتخش، «دومین کس پس از شاه» دانسته شده است و در گزارش پلوتارک از نبرد حران نیز سورنا با چنین عنوانی معرفی شده اســـت. افزون بر این، حوزۀ فعالیت سورنا، به‌ویژه از منظر نظامی، هم جنوب و هم شمال میان‌رودان را دربر می‌گرفت؛ مناطقی که زیر نظر بیتخش میان‌رودان قرار داشتند. بنابراین، با نگاهی دقیق‌تر به منابع موجود می‌توان این فرضیه را مطرح کرد که در آغاز پادشاهی ارد دوم، سورنا، که خود از خاندان نیرومند سورن بود، مقام مهم بیتخش میان‌رودان را از شاهنشاه دریافت کرد و در زمان وقوع نبرد حران نیز در چارچوب همین مسئولیت اداری و نظامی به انجام وظیفه مشغول بود.

References

Agatangelos. 1380š/2001. History of the Armenians, translated by Gāron Sārkesiān, Tehrān: Nāyiri. [In Persian]

Alī-Bābāyī Darmanī, Alī. 1398š/2019. Tabāršenāsī-ye Farmānravāyīhā-ye Qafqāz dar Dowrān-e Bāstān (Genealogy of Caucasian Realms in Antiquity), Tehrān: Hezār-e Kermān. [In Persian]

Altheim, Franz and Stiehl, Ruth. 1388š/2009. “Greeks and Scythians in India”, in Neveštahāyi dar bāb-e tārikh va farhang-e Aškāniān, translated by Hušang Sādeqi, Tehrān: Pažuhešgāh-e Mirās-e Farhangi va Gerdešgari. [In Persian]

Bickerman, Elias Jozsef. 1380š/2001. Seleucid Period, in Tārikh-e Irān (Vol. 3, Part 1), translated by Ḥasan Anūše, Tehrān: Amīrkabīr. [In Persian]

Bivar, Adrin David. 1380š/2001. “Political History of Iran in the Parthian Era, in Tārikh-e Irān (Vol. 3, Part 1), (ed.) Eḥsān Yāršāter, translated by Ḥasan Anūše, Tehrān: Amīrkabīr. [In Persian]

Bivar, Adrin David. 1393š/2015. “Gundaphorus and the Parthians of India”, in Parthian, (ed.) Vesta Sorkhosh Kartis and Sara Stewart, translated by Kāzem Fīrūzmand, Tehrān: Markaz. [In Persian]

Braund, David 1993. “Dionysiac Tragedy in Plutarch, Crassus”. The Classical Quarterly. Vol. 43, No. 2. DOI: 10.1017/S0009838800040003.

Brosius, Maria. 1396š/2018. Ancient Iranians, translated by Mānī Allāmeh, Tehrān: Sāles. [In Persian]

Canepa, Matthew P. 2020, “Parthian and Sasanian Empires”, Oxford World History of

Empire, Edited by C. A. Baylay, P. Bang and W. Scheidel, Oxford: Oxford University Press. 10.1093/oso/9780197532768.003.0010.

Cassius Dio 1955. Roman History. Translated by Earnest Cary. london: William Heinemann.

Chaumont, Marie Louise 1986, "Armenia and Iran II. The Pre-Islamic Period", Encyclopaedia Iranica, Online Edition. https://www.iranicaonline.org/articles/armenia-ii/

Christensen, Arthur. 1314š/1935. L'Iran sous les Sassanides, translated by Mojtabā Mīnovī, Tehrān: Majles. [In Persian]

Colledge, Malcolm. 1388š/2009. The Parthians, translated by Masʿūd Rajab-niyā, Tehrān: Hīrmand. [In Persian]

Courtieu, Gilles 2018. "Vagises' Virtuous Hand: An Unforeseen Note on Plutarch Life of Crassus 18,3". Iranian Studies. Vol. 51. No. 4. DOI: 10.1080/00210862.2018.1460780.

Der Nersessian, Sirarpie. 1390š/2011. The Armenians, translated by Raghiye Behzādī, Tehrān: Tāhūrī. [In Persian]

Daryaee, Turaj. 1383š/2006. The Fall of the Sasanians, translated by Mansūre Etehādieh and Farahnāz Amīrkhānī Hosseinaklu, Tehrān: Tārikh-e Irān. [In Persian]

Daryae, Turaj. 1393š/2014. "Taškīlāt-e edārī dar Irān-e Bāstān" (Administrative Organizations in Ancient Iran), in Tārikh-e Jāme'-e Irān (Vol. 3), (ed.) Ḥasan Reżāyī Bāghbīdī and Maḥmūd Jaʿfarī Dehqī, translated by Ḵodādād Reżākhānī, Tehrān: Dāyerat-ol-Maʿāref-e Bozorg-e Eslāmī. [In Persian]

Debevoise, Nelson C. 1396š/2017. Political History of Parthia, translated by Alī-Aṣghar Ḥekmat, Tehrān: Elmi va Farhangī. [In Persian]

Diakonov, M. M. 1351š/1972. The Parthians, translated by Karīm Kešāvarz, Tehrān: Payām. [In Persian]

Ellerbrock, Uwe. 1400š/2022. Parthians, translated by Šāhin Āriāmanš, Tehrān: Pažuhešgāh-e Mirās-e Farhangi va Gerdešgari. [In Persian]

Florus (2018). The Complete Works of Florus. Delphi Classics.

Frye, Richard. 1344š/1965. The Heritage of Persia, translated by Masʿūd Rajab-niyā, Tehrān: Bongāh-e Tarjome va Našr-e Ketāb. [In Persian]

Frye, Richard. 1380š/2001. The History of Ancient Iran, translated by Masʿūd Rajab-niyā, Tehrān: Elmi va Farhangī. [In Persian]

Gazerani, Saghi. 1397š/2016. The Sistani Cycle of Epics and Iran's National History, translated by Sīmā Soltānī, Tehrān: Markaz. [In Persian]

Ghazar Parpetsi. 1398š/2017. History of the Armenians and Letter to Vahan Mamikonian, translated by Gāron Sārkesīān, Tehrān: Nāyirī. [In Persian]

Gignoux, Philippe 1991. "Chiliarch". Encyclopaedia Iranica. Online Edition: https://

www.iranicaonline.org/articles/chiliarch/#:~:text=CHILIARCH%2C%20Greek%20title%20of%20one,that%20is%2C%20announcers%20or%20ushers.https://doi.org/10.1163/2330-4804_EIRO_COM_7681.

Gregoratti, Leonardo 2022. “Are Two Great Things too Many? Some Considerations on Parthian Kingship in the Classical Sources”. Connecting the Ancient West and East. Edited by J. Boardman and Others. Leuven/Paris/Bristol: Peeters. DOI:10.2307/j.ctv2zx9pwv.74.

Gregoratti, Leonardo. 1401š/2022. “The Parthian Empire”, in Pādešāh-e Haft Eqlim, translated by Sārā Mašāyeḵ, Tehrān: Qoqnūs. [In Persian]

Gutschmid, Alfred von. 2536š/1977. Geschichte Irans und seiner Nachbarländer von Alexander dem Großen bis zum Untergang der Arsaciden, translated by Keikāvūs Jahāndārī, Tehrān: Bongāh-e Tarjome va Našr-e Ketāb. [In Persian]

Gyselen, Rika. 1384š/2005. Four Sasanian Generals based on Sigillographic Evidence, translated by Sīrūs Naṣrollāh-zāde, Tehrān: Pažūheškade-ye Zabān va Gūyeš. [In Persian]

Hauser, Stefan R. 2006. “Was There no Paid Standing Army? A Fresh Look on Military and Political Institutions in the Arsacid Empire”. Arms and Armor as Indicators of Cultural Transfer. Edited by Markus Mode and Others. Wiesbaden: Reichert. 295-319.

Herzfeld, Ernst. 1354š/1975. The Ancient Near East: An Archaeological Perspective, translated by Alī-Aṣghar Ḥekmat, Tehrān: Anjoman-e Āsār-e Mellī. [In Persian]

Hinz, Walter. 1399š/2020. Yāfte-hā-ye tāze az Irān-e Bāstān (New Findings from Ancient Iran), translated by Parvīz Rajabī, Tehrān: Qoqnūs. [In Persian]

Justinus 1994. Epitome of the Philippic history of Pompeius Trogus. tr. Yardley. Scholar press: Atlanta.

Kosmin, Paul J. 2013. “Alexander the Great and the Seleucids in Iran”. The Oxford Handbook of Ancient Iran. Edited by D. T. Potts, Oxford University Press. 671-689. 0.1093/oxfordhb/9780199733309.013.008.

Lang, David M. 1380š/2001. “Iran, Armenia, and Georgia”, in Tārikh-e Irān (Vol. 3, Part 1), translated by Ḥasan Anūše, Tehrān: Amīrkabīr. [In Persian]

Lekonin, V. G. 1380š/2001. “Political, Social, and Administrative Institutions, Taxes, and Trade”, in Tārikh-e Irān-e Cambridge (Vol. 3, Part 2), translated by Ḥasan Anūše, Tehrān: Amīrkabīr. [In Persian]

Endnotes

1. Le Glay, Marcel and Others 2009. A History of Rome. Wiley Blackwell.

Łuć, Ireneusz 2021. “Publius Crassus, “Optimus Adulescens” and his Unfortunate Career”. Klio. 58 (2). DOI: 10.12775/KLIO.2021.015.

Macoch, Rudolf. 1341š/1962. “Aramaic Language in the Achaemenid Period, Dāneškade-ye

Adabīyāt, Year 10, No. 2. [In Persian]

Madejski, Pawel 2020. "The Death of M. Licinius Crassus: Betweem Mors Aurata and Euripides' Bacchae. Res Historica 49. Doi:10.17951/rh.2020.49.41-6.

Mancini, Marco, 2021, "Greco BatheΣa a Dura-Europos", Miscellanea di Studi in Onore di Diego Poli, Rome: Il Calamo. 869-898.

Marquart, Josef. 1398š/2019. Irānšahr dar geografīā-ye Batlamyūs (Iran in the Geography of Ptolemy), translated by Maryam Mīrahmadī, Tehrān: Tāhūrī. [In Persian]

Mattern-Parkes, P. 2003. "The Defeat of Crassus and the Just War". The Classical World, Vol. 96. No. 14. DOI: 10.2307/4352789.

Mayor, Adrienne 2010. The Poison King. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

McDonough, Scott John, 2005, Power by Negotiation: Institutional Reform in the Fifth Century Sasanian Empire, Dissertation for the Degree of Doctor of Philosophy in History, Los Angeles: University of California.

Miller, Fergus. 1392š/2013. "Dura-Europos under Parthian Period, in Emperātūri-ye Aškānī va asnād va manābe-e ān, (ed.) Josef Wiesehöfer, translated by Xašāyār Bahārī, Tehrān: Farzān-e Rūz. [In Persian]

Mohammadī Malāyerī, Mohammad. 1375š/1996. Tārikh va Farhang-e Irān dar dowrān-e enteqāl az asr-e Sāsānī be asr-e Eslāmī (History and Culture of Iran in the Transition from the Sasanian to the Islamic Era), Vols. 2-4, Tehrān: Tūs. [In Persian]

Morris, Lauren 2023. "Political Organization". Handbook of Ancient Afro-Eurasian Economies. Vol III. Edited by Sitta Von Reden. Boston: Walter de Gruyter GmbH.

Motūn-e Pahlavī (Pahlavi Texts). 1371š/1992. (Edited by Jamasp Asana, Report by Saʿīd Aryān), Tehrān: Ketābkhāne-ye Melli-ye Jomhūrī-ye Eslāmī. [In Persian]

Newell, E. T. 1387š/2008. "Parthian Coins", in Sīrī dar Honar-e Irān az dowrān-e pīš az Heqāmenišī tā emrūz (A Journey through Iranian Art from Prehistory to the Present), Vol. 1: Dowreh-hā-ye pīš az Heqāmenišī, Hekhāmenišī va Pārtī/Aškānī, (supervised by Arthur Upham Pope and P. Ackerman), translated by Nāser Nūroūzzāde Čeginī, Tehrān: Elmi va Farhangī. [In Persian]

Olbrycht, Marek Jan 2003. "Parthia and Nomads of Central Asia. Elements of Steppe Origin in the Social and Military Developments of Arsacid Iran". Orientwissenschaftliche Hefte. Edited by I. Schneider. Wittenberg: Universitat Halle.

Olbrycht, Marek Jan 2009. "Mithridates VI Eupator and Iran". Mithridates VI and the Pontic Kingdom. Aarhus University Press. 163-190. https://doi.org/10.2307/jj.35529233.13.

Overtoom, Nikolaus 2017. "The Parthian Rival and Rome's Failure in the East: Roman Propaganda and the Stain of Crassus". Acta Ant. Hung. 57. DOI: 10.1556/068.2017.57.4.4.

Overtoom, Nikolaus 2021. “Reassessing the Role of Parthia and Rome in the Origins of the First Romano-Parthian War (56/5-50 BCE)”. Journal of Ancient History 9 (2). DOI: 10.1515/jah-2021-0007

Overtoom, Nikolaus 2025. “Patricide, Fratricide and Betrayal: The Role of Parthia in the First War with Rome”. Brill’s Companion to War in Ancient Iranian Empires. Edited by John Hyland and Khodadad Rezakhani. Leiden/Boston: Brill. 329-365. 10.1163/9789004710771.

Pigulovskaya, Nina. 1372š/1993. Šahrhā-ye Irān dar rūzgār-e Pārtiyān va Sāsāniān (Iranian Cities in the Parthian and Sasanian Eras), translated by Enāyatollā Rezā, Tehrān: Elmi va Farhangī. [In Persian]

Pīrniyā, Ḥasan. 1391š/2012. Tārikh-e Irān-e Bāstān, Tehrān: Negāh. [In Persian]

Pirngruber, Reinhard 2025. “Impact of Empire: Aspects of Warfare in Babylonia, Achaemenid to Parthian Periods”. Brill’s Companion to War in Ancient Iranian Empires. Edited by John Hyland and Khodadad Rezakhani. Leiden/Boston: Brill. 252-275. 10.1163/9789004710771_009.

Plutarch 1918. Plutarch’s Lives. Translated by Bernadotte Perrin. London: William Heinemann LTD; Cambridge Massachusette: Harvard University Press.

Ptolemy 1991, The Geography, translated and edited by Edward Luther Stevenson, New York: Dover Publications.

Rostovtzeff, M. 1936. “The Sarmatae and Parthians”. The Cambridge Ancient History Vol. XI The Imperial Peace. Edited by S. A. Cook, F. F. Adcock and M. P. Charlesworth, Cambridge University Press. 91-30.

Schippmann, Klaus. 1398š/2019. Grundzüge der parthischen Geschichte, translated by Hūšang Sādeqī, Tehrān: Farzān-e Rūz. [In Persian]

Schmitt, Rüdiger. 1392š/2013. “Evidence regarding Parthian language and names from the Parthian era”, in Emperātūri-ye Aškāni va asnād va manābe-e ān, (ed.) Josef Wiesehöfer, translated by Hušang Sādeqi, Tehrān: Farzān-e Rūz. [In Persian]

Segal, J. B. 1982. “Abgar”. Encyclopaedia Iranica. online Edition: https://www.iranicaonline.org/articles/abgar-dynasty-of-edessa-2nd-century-bc-to-3rd-century-ad/

Shahbazi, A. Sh. 1993. “The Parthian Origin of the House of Rustam”. Bulletin of the Asia Institute. New Series. Vol. 7. 155-163.

Shayegan, M. Rahim 2011. Arsacids and Sasanians. Cambridge University Press.

Sherwin-White, Susan and Kuhrt, Amelie. 1400š/2021. From Samarkand to Sardis: A New Approach to the Seleucid Empire, translated by Ḥamīd-Reżā Peyghambarī and Maryam Šafī῾īyān, Tehrān: Tūs. [In Persian]

Simpson, St. John 2022. “Sites, Settlements and Landscapes-Introduction”. Sasanian Archaeology, Settlements, Environment and Material Culture. edited by St. John Simpson. Archaeopress Publishing LTD. 21-46. https://doi.org/10.2307/j.ctv35n8b30.

Smykov, E. V. M. 2019. “M. Licinius Crassus’ Parthian War: Campaign 51 BC”. Ancient World of Archaeology. Vol. 19. Iss. 19. DOI: 10.18500/0320-961X-2019-19-81-101

Sommer, Michael 2013. “In the Twilight. Hatra Between Rome and Iran”. Hatra. Edited by Lucinda Dirven. Franz Steiner Verlag. 33-44. DOI: 10.25162/9783515105071.

Stepanyan, Albert A. 2015. “Relations Between Tragedy and Historical Experience in Plutarch (Crassus, 33)”. Journal of the Society for American Studies. Vol. 24. 112-123.

Strabon 1930. The geography. edited by T.E. Page, E. Capps. W.H.D. Rouse. Translated By Horace Leonard Jones, Loeb Classical Library. London: William Heinemann LTD; Cambridge Massachusette: Harvard University Press.

Sundermann, Werner 1989. “Bidaxš”. Encyclopaedia Iranica. online Edition: https://www.iranicaonline.org/articles/bidaxs-title-of-iranian-origin/. https://doi.org/10.1163/2330-4804_EIRO_COM_6950

Tarn, W. W. 1938. The Greeks in Bactria & India. Cambridge University Press.

Theodoretus 1863. A History of the Church. London: Samuel Bagster and Sons.

Welles, C. Bradford, Robert O. Fink and J. Frank Gilliam 1959, The Excavations at Dura-Europus, The Parchments and Papyri, Yale University Press.

Widengren, Geo 1987. “Āsōristān”. Encyclopaedia Iranica. Online Edition: https://www.iranicaonline.org/articles/asoristan/.https://doi.org/10.1163/2330-4804_EIRO_COM_5967

Wiesehöfer, Josef. 1380š/2001. Ancient Iran, translated by Mortazā Sāqeb-far, Tehrān: Qoqnūs. [In Persian]

Wolsky, József. 1383š/2004. The Parthian Empire, translated by Mortazā Sāqeb-far, Tehrān: Qoqnūs. [In Persian]

Wood, Philip. 2013. The Chronicle of Seert. Oxford University Press.

Zadorojniy, A. V. 1997. “Tragedy and Epic in Plutarch’s “Crassus””. Hermes: Hermes: Zeitschrift für classische Philologie 125, H. 2. 168-182.